

Benda Kálmán szülei
(egyik gyermekük elvesztése után)

Benda Kálmán
egy éves korában

Benda Kálmán és testvérei
Márta és Judit

Cserkésztáborban

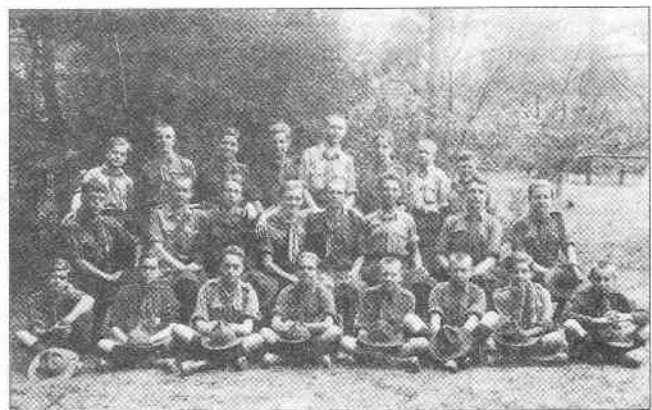
Vízicserkészek

Cserkészigazolványa

Zrínyi Miklós víziraj 1936-ban a Brassó
melletti Polanán az ottani román jamboreen

Cserkésztáborban

„Nem búcsúzom” Emlékezem!

Alig pár hónapja, hogy elnökünket Benda Kálmánt, 1993. novemberében 80. születésnapján köszönthettük a közgyűlésünkön. Emlékszem, mily nagy öröm és megnyugvás volt számunkra, hogy újabb három esztendőre elvállalta társaságunk elnöki tisztét, amelyet megalakulásunk óta, immár nyolc éve töltött be folyamatosan.

Megdöbbenő ez a szomorú eset, hiszen Marci bácsi¹ munkabírása, kedélye, fizikai állapota – mondhatni – különlegesen számított ismerősei körében. Ahogy ő mondogatta, ha erről kérdezték: „*Virgoncnak számítok a kortársaim között.*” Nemrég, amikor társaságunk ügyes-bajos dolgairól beszélgettem vele, úgy búcsúzott: „*Most elmegyek előadásokat tartani Franciaországba, egy hétre. Miután hazaértem, a jövő héten elmegyünk Tökölre, megnézzük, hogy haladnak az ottani munkálatok. A hétvégén érkezem haza, az ünnepek alatt már itthon leszek, hívjál fel – majd becsukta sűrűn teleírt zsebnaptárát, és hozzátette: – Ha túl leszek ezen az előadássorozaton, utána már kevesebbet vállalom...*”

Visszatért Franciaországból, és Ferihegyen, a repülőtéren – úgy mondják, a gépének leszállása után, a mosdóhoz menet – összeesett és tüdőembólia következtében meghalt.

A magyar, az európai tudományos és közélet olyan ismert személyisége – egyik eminenciása – szenderült most nyugalomra, aki ha pihenni kényszerül a nyomában úr támad, akinek kutató, rendszerező, tudmányszervező, kiadó, népszerűsítő munkássága meghatározó, akinek véleményére az egyes szakkérdéseknél éppúgy odafigyeltek Párizsban, Bécsben, Berlinben vagy Rómában, mint Budapesten.

Nehéz a kényszerű búcsú, és az emlékek nyomán nehéz megemlékező szavakat találni különösen, ha közeli közelállótól kell elbúcsúzni.

Nyolc évvel ezelőtt, 1986-ban ismertem meg személyesen Benda Kálmánt, Marci bácsit, amikor a középkor magyar emlékeit a tudományos ismeretterjesztés módszereivel népszerűsítő feladatra alakuló társaságunk elnöki tisztére (a jelöltek egyikeként) felkérést tolmácsoltam a számára.

Marci bácsi a felkérést elhárította, majd harmadszori rábeszélésre, megkereséseimre elvállalta a tisztet. Miután elvállalta társaságunk elnöki tisztét, azt komolyan vette, és nemcsak formálisan, de ténylegesen be is töltötte nyolc éven át. Emlékszem, nem volt olyan országos találkozó, kirándulás vagy közgyűlés, ahol ne vett volna részt feleségével, Marika névvel együtt. Társaságunk képviselőjében mindig kész volt a jó ügyért személyesen vagy levélben fellépni, és frissen megalakult egyesületünk tevékenységének fenntartását és fennmaradását elősegíteni.

Rendelkezett azzal a képességgel, hogy könnyen tudott kapcsolatot létesíteni bárkivel, akár vezetőkkal, politikusokkal, hivatalnokokkal, portással vagy kalauzzal.

Sok más társadalmi, szakmai, tudományos szervezet, bizottság vezetőségi tisztét is ellátta, külföldön és belföldön egyaránt. Például 1988-tól a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, a Magyar-Francia Történész Vegyes Bizottság magyar tagozatának elnöke, a Robespierre Társaság elnökségi tagja, és sorolhatnám. (A mellékelt kis összeállításban megkíséreltem összegyűjteni ezeket.)

Voltak, akik azt gondolták, hogy számára ez valami passzió, vagy esetleg hiúság. Talán egy sajátos titulusgyűjtögetési hajlam. Akik ismerték közelről, tudják, hogy ez nem így van, ez tévedés vagy irigység (?). Még csak nem is életének bizonyos mellőzött időszaka indokolta ezt.²

Rendelkezett azzal a valóban ritka képességgel, hogy össze tudta egyeztetni hivatását, a számtalan szervezetet és megbízatást. Amit hosszabb-rövidebb unszolásra elvállalt abban hitt, hitte, hogy szolgálhat vele, és lelkiismeretesen el is végezte a dolgát.

Nemegyszer ideiglenesen – átmenetileg – vállalt el egyes tisztségeket, hogy segítse a különféle szervezetek megalakulását, működését, mondván: „*Míg találunk egy alkalmasabbat.*”

Nem valamiféle hiúsági törekvésekből töltött be oly sok szervezetnél vezetői, vezetőségi tisztet, hanem mert szeretett, közkedvelt tudós, széles körben tájékozott közéleti férfiú lévén sok felkérést kapott és vagy nem tudott kitérni a számtalan felkérés elől, vagy a lelkiismerete nem engedte, hogy visszautasítsa a segítséget.

A lelkiismeretesség, a kitartó, következetes szorgalom és kötelességérzet, megfigyelhető tulajdonsága volt Benda Kálmánnak. Mondhatják, hogy elfogult vagyok hiszen nyolc év alatt, amíg – elsősorban társaságunk igazgatásában – a munkatársa lehettem bizonyos értelemben tanítómesterré vált a számomra,

- aki szinte észrevétlenül formálta értékrendemet,

- aki hatással volt az élet értelméről, az ember szerepéről, az egyénről, a nemzetről és az emberiségről kialakult elképzeléseimre.

A pusztá életútja is merő tanulság. Hányan vannak (pontosabban, mily kevesen vannak) közöttünk, akiknek az élete (nem) pusztán fogyasztásban, kocsiban, nyaralóban, pénzben, titulusban és más hiúságokban teljesedik ki.

Ő nem gyűjtögetett kocsit, nyaralót, vagyont, de felnevelte gyermekeit, ha kellett, harcolt a hazájáért a betolakodókkal szemben. Végezte a dolgát – jól végezte a dolgát, ezért is volt ismert és megbecsült. Szolgált másokat, szolgálta, amiben hitt, nem nézte, mit fizetnek érte. Kevesen tudják, hogy évekig fizetség nélkül igazgatta a Ráday Gyűjteményt is (és még sok más), legjobb tudása szerint.

- Türelmes volt (vallási értelemben is), megbecsülést, megértést lehetett tapasztalni nála más emberek, más nézetek iránt. A bosszúságokat, csalódásokat derűs nyugalommal viselte el. Mértéktartó (nem szalmaláng-, hanem szakadatlanul izzó, kitartó) hazaszeretetet, a másság tiszteletben tartását, mások meghallgatását, megértését, világos, egyszerű beszédet, elmélyült tárgyi ismeretet, szerénységet lehetett tőle tanulni.

Lássuk most már életútját, ami azaz formálta, aminek Marci bácsit ismerhettük és szerettük.³

A huszadik századot megrázó, szinte minden jelentős esemény szemtanúja, részese volt.

1913. november 27-én született Nagyváradon, apai ágon tiszaháti kálvinista kismemesi, anyai ágon jázsági katolikus családban. Édesapja Benda Gyula honvéd tiszt, később a budapesti Ludovikán a tereptan tanára; édesanyja Imrik Margit.

1. Marczinfalvi Benda Kálmán

2. Egyszer mesélte, hogy megválasztották egy helyi öregdiákegylet, vagy öregcserkészek elnökének (?) vagy ilyesmi, pedig életében talán egyszer járt abban a helységben amikor megállt a vonat és leszállt a várakozásnál az állomáson.

3. Glatz Ferenc mikrofonja előtt meséli el életútját 70. születésnapja után, melyet 75. születésnapján sugározhatott csak a Magyar Televízió. Részben ebből idézek részleteket, kiegészítve mindezt saját emlékeimmel is.

Az Eötvös Kollégium épülete

*Lónyai gimnazistaként
a középiskolai földrajz
tanulmányi verseny
megnyerése után*

Az Eötvös Kollégium könyvtára

Az Eötvös Kollégium belső csarnoka

Eötvös kollégistaként egy kiránduláson

Párizsban folytatta tanulmányait

Szekfű Gyula

*Eötvös kollégiumi szobatársak
Maksai Ferenc, Kosáry Domonkos,
Tóth András*

Berlin 1935 június - augusztus

Kiránduláson Franciaországban

Gyermekként éli át az első világháborút, Magyarország megszállását és szétszaggatását a szomszédos népek által, a repatriálást (a kitelepítettséget, a vagon és szükséglakást), majd mindennek törvényesítését, az úgynevezett Párizs környéki trianoni békében. Ifjúként látja a Horthy-korszak kialakulását és megszilárdulását.

Református vallású volt, amely számára többet jelentett, mint egyszerű felekezet. Ez hitvallást, világnézetet formált benne, amely jellemét puritánna és világnézetét egyfelől protestánsá tette.⁴

A Lónyay Református Gimnáziumban tesz érettségi vizsgát 1932-ben. Az iskola hagyományairól így emlékezik:

„Feltétlenül jelentett egy világnézeti közösséget, a világ bizonyos dolgaiban való azonos eligazodást. Nem nevezném semmi esetre sem felekezetének. Volt felekezeti jellege ennek az iskolának, ez azonban nem dogmatikai síkon nyilvánult meg.

Miért voltunk mi büszkék arra, hogy mi reformátusok vagyunk, és mi volt az amit az iskola is mint református hagyományt tanított nekünk?

Az, hogy a magyar szabadságharcnak a nemzeti mozgalmi az egész Habsburg-korszakon át mindig reformátusoknak a vezetése alatt alakultak ki, a szabadságharcok, a parasztmozgalmak, mindaz ami a nemzeti léttel kapcsolatos. Azt mondhatnám, hogy a mi kálvinizmusunk amit a Lónyay utcai iskolában kaptunk az ebben az értelemben egy történelmi kálvinizmus volt. Ez egyúttal azt is jelentette, amit tanáraink nagyon sokszor hangsúlyoztak, hogy hűség a néphez, ahhoz a néphez amelyiket – így mondták nekünk – az ellenreformáció óta a bécsi Habsburg-uralom mindig elnyomott, amelyik nem tudta saját erejét kifejteni és megtalálni, és ha célt állítottak elének (ahogy állítottak), akkor az az volt, hogy ti akik iskolát végeztek, akik majd az országban valamilyen fokon mégis vezető szerepet fogtok játszani, nektek kötelességetek, hogy ezt a népet valahogy a felszínre hozzátok és ennek emberi sorsot adjatok. Tulajdonképpen az egész népi mozgalomnak ezek a protestáns hagyományok is erősen gyökerűül szolgáltak.

Az, hogy az iskolát a református egyház tartotta fenn, nem jelentette azt, hogy ide csak reformátusok járnak. Én is végig olyan osztályba jártam, hogy a diáktársaimnak jelentős része más vallás-felekezetből volt. Katolikusok, evangélikusok, egy-két unitárius, és feltűnően nagy számban voltak zsidók a pesti, már értelmiségi zsidó családoknak a gyermekeiből. Soha közöttünk ebben a vonatkozásban ellentétek, viták nem voltak, de nemcsak közöttünk az osztályban, hanem az iskolavezetés sem tett soha semmilyen megkülönböztetést. Amikor eljött a hittanóra, hetenként kétszer, akkor ki-ki ment a maga felekezetének az órájára, mert mondanom sem kell, a katolikus páter vagy a zsidó rabbi ugyanúgy tagja volt a tanári testületnek, és bent, az iskolában tartották ezeket a hittanórákat.”

A református-katolikus történelemszemlélet különbözőségeiről az iskolai történelemoktatásban, ezek kizárólagosságra törő egyoldalúságáról felvetett véleményekről így nyilatkozott:⁵

„Ebben feltétlenül volt valami igazság:

Ennek a történelemszemléletnek a középpontjában elsősorban a Habsburg ellenes hagyományok álltak, a magyar kultúrának, hogy így mondjuk, a protestáns vonulata, de szó sincsen arról, hogy ugyanakkor ez elzárt volna bennünket más szemlélet, más irányok, ha úgy tetszik mondjuk egy nyugati katolikus szemléletű történetírás megértése elől.

Ma talán kicsit furcsán hangzik ha azt mondom, hogy protestáns szemlélet, katolikus szemlélet. Ez még abban az időben feltétlenül

megvolt, és volt egy protestáns és volt egy katolikus nevelés. A mi generációnkban ez már nem ütközött annyira ki, de az apáink vagy nagyapáink nemzedékében három mondat után meg lehetett mondani, hogy az illető a piaristáknál végzett, vagy a debreceni református kollégiumban. Más volt az emberi megjelenés, más volt néha talán még a mondatok megfogalmazása is. Volt egy ilyen jellege, amit a nevelés tudatosított is. Azt mondhatnám tehát, hogy mi egy protestáns sőt református nevelést kaptunk. De nyitottak voltunk minden irányban és én emlékezem arra, hogy felsőbb gimnazista korunkban már tudatosan jártunk éppen olyan körökbe előadásokat hallgatni, éppen olyan társaságokba gondolatainkat kicserélni, amelyek viszont már egy ellentétes, tehát nem tiszaháti protestáns szemléletben nézték a múltat. Valóban már 16–18 éves korunkban élt bennünk egy olyan gondolat hogy azért egy kicsit egyoldalúan tanítják és nézetik velünk ezt a magyar múltat, de nem vitás az, hogy ebben nőttünk fel és ez adta meg az alapot nekünk.”

Diákévei alatt, mint akkoriban sokan, tevékenyen részt vett a cserkészletben. Az itt szerzett tapasztalatok és ismeretek maradandó emléket jelentettek számára.⁶

„Előttem a cserkészlet, ahogy visszagondolok, sohasem mint valamilyen politikai jellegű mozgalom jelenik meg, ezt mi nem éreztük, és én állítom, hogy ilyen nem is volt.

Természetes, minden társadalmi mozgalom és intézmény azért a maga korának a gyermeke. Azt mondhatom, hogy az én nevelésemben és nevelkedésemben rendkívül szerencsésen egészítette ki egymást a család, az iskola és a cserkészlet. Nem volt soha szó arról, hogy bármelyik a másiknak ellentmondott volna, hogy egymással szembenálló ideákat állított volna elének vagy élém.

...Miben állt a cserkészlet jelentősége számunkra? Én azt mondanám, hogy elsősorban abban, hogy ránevelt bennünket a közösségi életre. 12 éves korunk óta, amikor cserkészek voltunk, itt tanultuk meg elsősorban azt, hogy az ember saját érdekeit mindig alá kell rendelnie egy kisebb vagy egy nagyobb közösségnek, azonkívül igen nagy önállóságra nevelt bennünket.

...Igen nagy önállóságra, fegyelemre, és ugyanakkor felelősségtudatra nevelt bennünket. Ehhez járult azután hogy miután az egész életet magunk rendeztük be és magunk éltük odáig, hogy főztünk magunknak, a sátrat magunk rendeztük be, bizonyos ügyességet is adott.

...Aztán később nagyon sokat voltunk együtt más csapatokkal is, mert a miénk az egy iskolai csapat volt. Más iskoláknak ugyanígy megvoltak a maguk cserkészcsapatai, de voltak tanonccsapatok, a csepei munkásgyerekeknek híres 13. sz. ezermester csapata. Ezekkel együtt táborozva azt mondhatjuk, hogy szinte az ország egész társadalmával valamilyen vonatkozásban a magam korosztályán belül összekerültem és ez nyilván nem maradhatott nyom nélkül sem az én, sem a többiek fejlődésében.”

A gimnázium után a Pázmány Péter Tudományegyetemen és az Eötvös Kollégiumban tanul történelem-földrajz szakon. Ebben az időben az egyetem bölcsészkarán különösen színvonalas tanári testület képezi a történészeket.

Benda Kálmán legkedvesebb tanárai: Szekfű Gyula (aki az úgynevezett katolikus, Habsburg szemléletű történetírás vezéralakja a harmincas években), Mályusz Elemér, Hajnal István, Domanovszky Sándor és Szentpéteri Imre...

Tanáiról, az egyetemről így emlékezik:

„Az egyetemre menve Szekfű tanítvány voltam. Ez hogy így mondtam, volt gimnáziumi tanáraimnak a megértését nem váltotta ki, sőt kifejezetten rosszalatták, Szekfű tudniillik nemcsak egy ellen-

4. Talán mások is emlékeznek, amikor egy katolikus plébános az egyik országos találkozóknk során, Mátraverebélyen lelkendezve ismerte fel benne rég nem látott, kedves ismerősét, vagy amikor huncutkodva anekdotázott, úgymond, „a derek kálvinisták” butaságairól vagy a püspökök gyarlóságáról a református egyházban éppen úgy, mint a katolikusoknál.

5. G. F.: A református társadalommal, pontosabban a református neveléssel szemben gyakran elhangzott már korábban is, azután ma történeti értékelésben is, hogy a történelmünket éppen ezen Habsburg ellenes hagyományok láncolatára felfűzve, kissé leszűkítette a nemzeti történelemnek a menetét és elhanyagolta a nemzeti történelemnek ezen kívül eső erőinek a bemutatását. Mint történész, ma immáron több mint öt évtized után visszatekintve hogyan látod ezt?

6. G. F.: Hogy látod ma visszatekintve fiatalkorodra a cserkészletnek a szerepét? Azt a politikai, ideológiai szerepet látod elsősorban, amit nálunk a történetirodalom gyakran hangoztat, amelyik a reakciós nevelési rendszer szerves részeként tekinti a cserkészletet? Azt a cserkészletet látod ebben, amelyiknek a népszerű mozgalom kibontakozásában generációkat nevelve jelentősége volt? Vagy azt, ami egyszerűen önállóságra szoktatta-nevelte a tizenvalahány éves fiatalokat?

*Ebédelt egy paraszti család a 30-as években
A nagymama Hevesivány tanyáján
gazdálkodó bérlő család.*

*Egy falukutató útján készített felvétel
a Nagy-Hortobágyon 1934.*

*Benda Kálmán
szolnoki tanyájukon parádés
kocsis ruhában*

Szolnoki tanyájukon mint betyár

Csendélet a hevesiványi tanya kamrájában

Naplemente valahol a Zagyva partján

*Ebédeltnek az aratók
Angyalháza pusztán 1934-ben*

tétes történetfelfogást képviselt az ő szemükben, hanem bizonyos fokig olyan történetfelfogást, amelyik káros és elvetendő.

Ami most már Szekfűvel való ilyen értelmű viszonyomat illeti: kétségtelen az, hogy bizonyos dolgokban sohasem tudtam őt megérteni, nem tudott meggyőzni és ezt ő is tudta, és én sem titkoltam. Nem tudtam soha azzal egyetérteni, hogy a magyar történelem csúcspontja a XVIII. századi Regnum Marianumnak az ideje, amikor a katolikus egyház kiteljesedik Magyarországon. Ezt a mi tankönyvünkben a nemzetietlen kornak tanították, amikor Bécsnek a hatalma eluralkodott egész Magyarországon és a nemzeti mozgalmak, maga a magyarság is háttérbe szorult egy idegen uralom mögött.

Köztünk tehát voltak ilyen ellentétek, hogy úgy mondjam azonban Szekfű Gyula ezt sohasem érezte. Ő tisztelte ilyen szempontból másoknak a véleményét és elfogadott tanítványának. Soha egy pillanatig nem éreztem azt, amiatt hogy nem mindenben értünk egyet, hogy köztünk vannak véleménykülönbségek, ebből nekem valamilyen hátrányom lett volna. Ugyanakkor meg kell mondanom, hogyha valakitől történeti kutatásban, történetiszemléletben sokat tanultam, az Szekfű Gyula volt.

A sorrend az volt: az egyetemre bekerülő első éves középkori történelemmel kezdte, így először Mályuszhoz jártunk mindannyian, aki rettegett volt szigorúságáról, nagyon sokat kívánt. Bevallom, nem egyszer félve mentünk az órára, hogy vajon mit fog szólni, mert nem készültünk el eléggé arra a szemináriumi gyakorlatra.

...Nagyon megkívánta az anyagot. Nem volt közvetlen professzor, távolságot tartott, de ha valaki tanult és tudott, azt méltányolta. Ekkor bontakozott ki a Mályusz Elemér által vezetett népiségtörténeti kutatás, amelyikben én ha közvetlenül nem is vettem részt, de ismertem, és mindnyájan nagyon méltányoltuk.

Ennek a lényege az volt, hogy végre ne csak a politikai, katonai eseményeket nézzük a történelemben, hanem vizsgáljuk meg azt, hogy elmúlt évszázadokban milyen nép élt egy-egy megyében, egy-egy történeti tájban, hogyan alakult ennek a népnek elsősorban nemzetiségi-etnikai vonatkozásban a sorsa. Éppen ezért főként azokat a területeket vizsgálta Mályusz Elemér, amelyek a magyar területnek a perifériáján már nemzetiségi lakossággal rendelkeztek, a középkortól kezdve egész az újkor elejéig. Ezek a kutatások általában azt mutatták, hogyan szorult vissza főként a török hódoltság következtében számos vidéken a magyar lakosság és hogyan váltak korábban nemegyszer színmagyar területek vegyes nemzetiségűvé.

Hajnal István nagy szerettük, bár nem egészen értettük. Hajnal, azt mondhatjuk a maga társadalomszemléletében talán legelől járt az akkori Pázmány Péter Tudományi Egyetemen. A nyugati legfrissebb társadalomtörténeti eszméket hozta és adta elő nekiünk. Őtől tudtuk meg azt, hogy a társadalmon belül, akár mondjuk az értelmiségen, az uralkodó osztály oly egységesnek látszó kategóriáján belül, milyen rétegek vannak, azok hogy fordulnak egymással szembe, miben egészítik ki egymást. Ezt Hajnaltól tanultuk meg.

Domanovszky Sándortól viszont a gazdasági szemléletet kaptuk. A gazdasági alapokra irányította a figyelmet, olyan, korábban szinte nem ismert témákra: hogyan gazdálkodott egy nagybirtok, hogyan gazdálkodott egy középbirtok. Milyen volt egy városnak a gazdasági élete. Valóban én is azt hiszem nagyon szerencsések voltunk, mert minden irányból kaptunk képzést.

Ehhez járult hozzá Szentpéteri Imre, aki megtanította azt, amit sajnos a későbbi idők történészeinek elfelejtettek megtanítani, hogy kell elolvasni egy Árpádkori oklevelet, hogy kell egy középkori vagy egy újkor eleji iratot mérlegelni, megkritizálni, mi az a forráskritika? Ezt mi Szentpéteritől tanultuk meg elsősorban."

Egyetemi évei alatt a híres Eötvös Kollégiumban lakott és tanult. Kollégiumi életéről így mesélt:⁷

„Az Eötvös Kollégiumba kemény felvétellel választották ki azt aki bekerült, de mi sohasem éreztük azt, hogy itt elitet képeznek, és hogy mi most elitet alkotunk. Az Eötvös Kollégiumban nagyon megkívánták a munkát. Becsülete csak annak volt aki dolgozott és aki jól vizsgázott. Ehhez viszont minden lehetőséget megadtak. Nemcsak azáltal, hogy nekiünk az egyetemen kívül a kollégiumban is voltak óráink, szakóráink, nekem mint történelem-földrajz szakosnak történelemből és földrajzból, ahol nem előadtak, hanem közös munkában, szemináriumi gyakorlatban képeztek bennünket, adták a feladatokat, amire el kellett óráról órára készülni... bizony elég sokat. Úgy, hogy néha fél éjszakákon át tanultunk és készültünk erre, persze ott állt a nagy könyvtár, egy nagyon szépen felszerelt szakkönyvtár, amelyikben este tízig teljesen szabadon lehetett dolgozni, azt a szakkönyvet vettük le, amelyiket akartuk, és úgy dolgoztunk, ahogyan a legjobban be tudtuk osztani.

Négyen laktunk két szobában, volt egy hálószobánk és egy dolgozószobánk. Mindenkinek külön íróasztallal. Vegyesen voltunk évfolyamokat tekintve, de általában ugyanarról a szakról. A legidősebb volt a családapa, ez rendszerint már negyedéves volt, azután volt, kollégiumi nyelven a családanya, ő az évfolyamban időben utána következő, és azután, hát voltak a gólyák, mert hiszen a második év végéig, az alapvizsgáig mindenki csak gólya volt, akkor lépett elő tanár úrrá.

...Ami a közösségi szellemet illeti, nem zárt el senkit semmitől. Nem nevelt bennünket arra, hogy különbnek érezzük magunkat, dolgozni kellett, felelősséget kellett vállalnunk. Aki nem dolgozott és nem produkált, azt menthetetlenül kizárták az Eötvös Kollégiumból. Községi szellem volt, amit igen széles diákönkormányzat képviselt és jellemzett. Volt diák elnökünk és belső ügyeinket ez a diák elnök szabályozta. Ez kiterjedt a kollégiumi élet egész területére.

...A kollégiumi elnök szabályozta most már azt, hogy az étkezéstől kezdve a szórakozásig (hiszen mi bálakat rendeztünk, színielőadásokat tartottunk), ezek hogyan alakuljanak. Ha szükség volt rá, ő volt az aki megfegyelmelte a közösség ellen renitenskedőket. Az igazgató csak akkor szólt bele a dolgokba, ha úgy látta, hogy valami esetleg már túlzásba megy és itt most már közbe kell lépnie. A kollégiumban – nagyon érdekes – a bajtársi egyesületek, amelyek akkor az egész egyetemi életben eluralkodtak, nem tudtak gyökeret fogni. Visszaemlékezve négy és fél, majd öt éves kollégiumi pályafutásomra én egy-két bajtársi egyesületi tagot tudok.

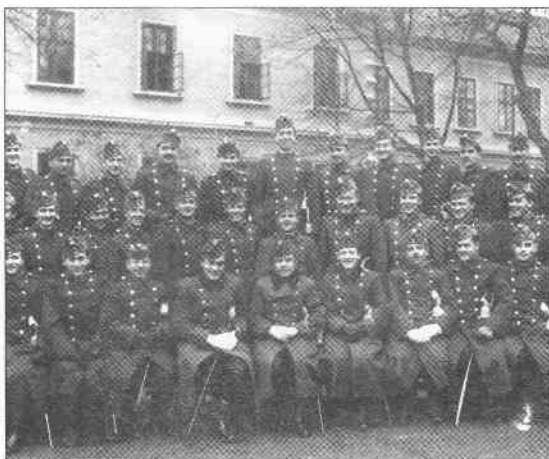
...Nem méltányolta a kollégium ezeket a politikai jellegű tömörüléseket.

Tanulni kellett ami azonban nem jelentette azt, hogy ne vettünk volna részt, hogy így mondjam a közéletben. Mi ott voltunk mindig a Szabó Dezső előadásokon, ott voltunk a falukutatóknak az előadásain, ha kellett elmentünk kiabálni, hogy miért akarják becsukni Féjja Gézát, vagy miért indítanak pert Kovács Imre ellen. Elég, ha megemlítem a kollégium légkörére azt, hogy az Eötvös Kollégiumban volt az a diák – kommunista megmozdulás, amelyik egy kicsit meg is rázta az egész egyetemet és, hogy azután nagy számban kerültek 1945 után Eötvös kollégisták a magyar művelődési, sőt még az általános politikai életnek az élvonalába is, amikor a társadalom átalakult."⁸

Az egyetem befejezése után ösztöndíjasként több európai városban is megfordult. Hosszabb időt töltött Párizsban, a Sorbonne-on. Párizs, a Sorbonne, a francia kultúra igen erős hatást gyakorolt Benda Kálmán világnézetére, jellemére, gondolkodására. Szoros kapcsolata a francia kulturális, tudó-

7. G. F.: A magyar történelemtanári generációk közül a legszínvonalasabbakat képezték ki szakmailag ekkor a Pázmány Péter Tudományi Egyetemen, amelyik a magyar történelemtanításnak későbbi évtizedekben, értem alatta az ötvenes-hatvanas éveket is, végeredményben az alapja lett és alapja volt. A fényképek között igen sokat találunk a híres elitképzőként ismert Eötvös Kollégiumról. Elit képzés, tanárképzés, közösségi nevelés, elefántcsont-torony szellem, mi volt jellemző az Eötvös Kollégiumra?

8. G. F.: Mondhatnánk talán azt, hogy az Eötvös Kollégium adott egy olyan alapot a magyar értelmiségivé készülőknek, amelynek segítségével az 1920-as évektől már Magyarországnak egy tudományos, kulturális szinte külképviseleti rendszere épült ki a világban, ami 1918 előtt hiányzott? Te magad is az egyetem befejezése után több helyen voltál külföldön ösztöndíjjal.

Évfolyamelsőként végez
az M. Kir. I. HDT fogatolt tüzéreképző tanfolyamon
1939-ben

Bemérő kiképzést kapott.
Felvétel az iskolában egy gyakorlaton

Sorozáson

Fogatolt tüzér hadoszlop
az erdélyi bevonuláson

A fogatolt tüzérek erdélyi
bevonulása 1940. szeptemberében

Ágyúvontatás egy torlaszon keresztül,
a Bácskában

Tüzérek átkelése egy gázlón
Bácskában 1941-ben

Hadgyakorlaton a tüzérek Bocsárlapujtón

Bemérőként gyakorlaton

mányos étellel soha nem szűnt meg, mintegy tiszteletbeli, önkéntes kulturális diplomataként tevékenykedett.⁹

„Az Eötvös Kollégium valóban tudatosan arra törekedett, hogy a kollégisták az egyetemi tanulmányaikat befejezve azt külföldi tanulmányokkal egészítsék ki. Így jutottam én is ki Bécsbe, azután voltam Berlinben majd pedig hosszabb időt töltöttem Párizsban. Párizs és a francia kultúra.

Az Eötvös Kollégiumot már Eötvös Lóránd amikor létrehozta a múlt század végén, a francia École Normal Supérieure, tehát egy felsőbb tanárképző iskolát tekintett mintául, és az Eötvös Kollégium mindvégig igen erősen francia orientációjú volt.

A magyar közéletben akkor és értelmiségi körökben főként, volt egy olyan álláspont:

- mi a németek mellett álltunk az első világháborúban
- a mi kultúránk az részben német emlékün nevelkedett
- európaiságunkat azt a németektől Bécsen keresztül kaptuk.

Az Eötvös Kollégium ennek teljes negációja volt.

Emlékszem rá, amikor én kikerültem Párizsba, hogy számomra de mindnyájunk számára milyen óriási dolog volt az, hogy most nem Közép-Európából és nem is német szemmel hanem nyugatról és francia szemmel látjuk a világot és ismerjük meg annak problémáit.

Az hogy az Eötvös Kollégium bennünket Franciaország felé irányított, a francia kultúrában nevelt, ez önkéntelenül is magával hozta azt, hogy az akkori magyarországi kultúrpolitikával hogy így mondjam, akaratlanul is mindnyájan szembenálltunk. Valami mást akartunk, és ebben a másban benne volt a francia közéletnek a nyitottsága, a demokratizmusa. Benne volt az, hogy másképp nézi a világnak a problémáit. Én úgy érzem, hogy az Eötvös Kollégiumnak talán ez volt a legfőbb jellemzője, hogy a német orientáltságú magyar kulturális életből bennünket a francia felé irányított.”

Párizsban egyik barátja bemutatta Habsburg Ottónak (miként hazafelé baktatva a Ráday utcán mesélte).

„Kellemesen elbeszélgettünk, sok dologban hasonlóan gondolkodtunk. A beszélgetés során nyíltan megmondtam Habsburg Ottónak, hogy nem a hagyományosnak mondott magyar lázadó szellemiség vagy a református neveltetésem miatt, hanem azért nem szimpatizálhatok a Habsburg dinasztikus törekvésekkel, mert a Habsburg természetes politikai szövetségei az egyházi és világi nagybirtokosok, melyek külön-külön lehet, hogy derék emberek, de mint érdekcsoporthoz az ország társadalmi fejlődésének gátló tényezői. Bármely szimpatikus nézeteket is vall, de ezektől a szövetségesektől és érdekeik érvényesülésétől a Habsburg dinasztia nem tudja függetleníteni magát.”

Hogyan fogadta ezt Habsburg Ottó – kérdeztem meglepetten. „Nem tiltakozott, elismerte ez bizony fennáll.”

1939 késő nyarán jött haza Párizsból. Az ország a bécsi döntésnek lázában égett, terület-visszatérés, 1938-ban visszacsatolták a Felvidék egy részét.

Az 1900-as évektől, de különösen a 30-as évek végén a 40-es évektől a társadalmi szociális gondok és ellentmondások szerte a világban így Európában is fokozottan kerültek a felszínre, elodázásuk, megoldatlanságuk, javításuk halaszthatatlanná vált. Az egyetemi tanulmányait befejező, külföldi tapasztalatokkal gazdagodva hazatérő fiatal értelmiségit, Benda Kálmánt is foglalkoztatja ez a kérdés, mint az ország és népe fejlődésének és kibontakozásának egyik akadályát.

Kevesen tudják, hogy mint történelem-földrajz szakos, egyik kezdeményezője és kivitelezője volt a híres – nagy vihart kavart – Táj és Népkutató Kiállításnak.¹⁰

„Ezt a problémát azt mondhatom, hogy az én nemzedékem különösen erősen érezte és látta.

...A hivatalos propaganda azt mondta: minden bajnak az oka, hogy Magyarországot megcsönkítették, területileg lényegesen kisebb terre szorították és minden baj megoldódik, ha a területi revízióval visszakapjuk az elvesztett területeknek legalább egy részét. Mintegy ez ellen volt tiltakozás az, hogy létrejött a Táj és Népkutató Központ, amelyeknek valóban három professzor volt az eszmei irányítója.

- Magyary Zoltán a közigazgatás tudomány professzora,
- Teleki Pál a földrajz professzora – akkor éppen kultuszminiszter is,
- Gyórfy István a néprajznak a professzora.

Nem is a professzorokban, hanem bennünk a tanítványokban ébredt az a gondolat, hogy most amikor mindent a revízióra igyekeznek fordítani, a figyelmet arra irányítják, meg kell mutatni a belső szociális problémákat.

Ekkor jött létre az a Táj és Népkutató Kiállítás, amelyik nagybirtok térképeivel a nagybirtoknak a gyűréjében fuldokló magyar parasztságnak a sorsán keresztül a nagyipar által elnyomott magyar ipari, kereskedelmi törekvéseknek a lehetetlenségére mutatott rá és amelyik kiállítást tudjuk – azután, miután a parlamentben a képviselőházban nyíltan felszóltak ellene – maga Teleki Pál kellett, hogy bezárasson 1939. decemberében.

A Ráday utcában hazafelé sétálva Marci bácsi mesélte, hogy jelen volt mikor Teleki Pál a parlamenti nyomás hatására közvetlen a bezárás előtt, a követelések nyomására a kiállításon tablóról-tablóra menve miként tépelődött, vívódott hangosan a vádak (pl. hogy ő is gróf és hasonlók) a miniszteri, politikusi énje, világnézete és lelkiismerete közt – a tablókon a leplezetlen tényeket látva. „Ha grófokra akartok lőni, odaálllok közéjük az első sorba.” – mondotta.

„Nagyon jól emlékszem – meséli Marci bácsi – ez a kérdés, a föld-reform, a demokratizálódás, állandó beszédtema volt a kollégiumban, a szobában is (szobatársai: Kosáry Domonkos, Maksay Ferenc, Tóth András) a közvetlen kisebb társaságban és a nagyobb közösségekben is, és napról napra újra és újra visszatértünk ehhez, mert csak ebben láttuk a megmenekedésnek az útját.

Amikor a Táj és Népkutató Kiállítást hatalmi szóval bezárták, a munka azért elsősorban Magyary Zoltánnak a Közigazgatás-tudományi Intézetében tovább folyt. Magyary a komáromi járásban mintajárás rendezett be, kísérleti telepekkel.

Vagyis: kikísérletették, hol milyen műtrágyával mit érdemes termelni, milyen szövetkezeteket lehetne alakítani és ezeket a szövetkezeteket és az egész irányítást a falvakban hogyan lehetne arra felkészült parasztemberekre bízni.

Ekkor merült föl, hogy népfőiskolán kell a legtehetségebbeket kiképezni. Ennek a népfőiskolának, amelyik, hadd tegyem hozzá az akkori Magyarországon az egyetlen nem egyházi népfőiskola volt, ennek én voltam a vezetője 3 éven keresztül. A megye különböző falvaiból, minden társadalmi rétegből, minden nemzetiségből és minden felekezetből válogattunk ki és hívtunk be a népfőiskolára tanulókat. Akik mind katonaviselt emberek voltak, tehát 20–28 év közöttiek és a képzés az egyszerre volt szakmai és hogy úgy mondjam kulturális, világnézeti is.”

Együtt lakott a népfőiskolásokkal, magyar történelmet, szociológiát tanított. Felelős volt az iskola rendjéért és közösségi életéért. A népfőiskola sikeresen működött.

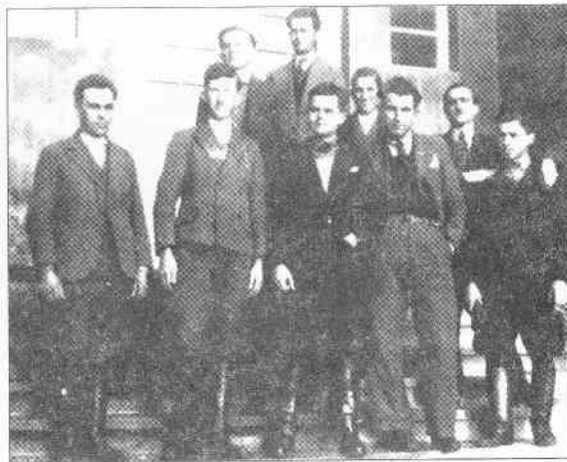
„1944-ben hatalmi szóval felülről ezt is bezárták, mondván, az államrend ellen lázít. Jellemző, hogy 1945 után és főleg azokban az években, amikor a közös gazdálkodás kialakítása megindult, a volt népfőiskolások közül, nem egy került a falusi élet vezető pozíciójába.”

9. Mikor Miterrand elnök feleségével (talán 1990-ben?) Budapestre látogatott, néhány magyar közéleti személyiséget láttak vendégül reggelire. Ekkor történt, hogy az elnök felesége arról érdeklődött, hogy Romániába mikor és miért költözött olyan sok magyar. Marci bácsi dióhéjban elmondta Magyarországot, Erdélyt és Románia kapcsolatát, amin a hölgy igen elcsodálkozott. Ő nem így hallotta.

10. G.F.: Az 1930-as évek Európájának igazi nagy kérdése a szociális, a társadalmi kérdések. Ismeretes az a közönség előtt és mindenki előtt, hogy Magyarországon mindenekelőtt a népies íróknak a hatására szintén a szociális kérdés, elsősorban a parasztkérdés a társadalom széles nyilvánossága elé került. Kevesebb ismeretes azonban az, hogy a kormányzat is igyekezett egy bizonyos konzervatív úton egy szociális reformpolitikát megvalósítani. A fiatal, végzett tanár aki hazajön Európából, látta-e az Eiffel-torony árnyékában ezt a társadalmi problémát itthon Magyarországon és mit tett?

*A tatai népfőiskola diákjai és tanárai
(Középen Benda Kálmán és Gout Kálmán)*

A tatai népfőiskolások

*Tea délután a Teleki Intézetben
Molnár Erik társaságában*

Tatai népfőiskolás évfolyam

*„A Teleki Intézet majd Közép-Európai Intézet vállalta az első demokratikus történelem-tankönyveknek az elkészítését.
A teljes sorozatot mi készítettük el az iskolák számára.”
Fogadás az intézetben közepén Szakasits Árpád, Tildy Zoltán és Kéti Anna*

Vessünk egy pillantást arra, miként alakult ez idő alatt a magánélete:

1941. július elején házasodott, hitvese a berlini születésű, de kecskeméti neveltetésű Szabó Mária Nóra. Az esküvő után két hónapig Bécsben éltek. Lakásuk a Kollégium Hungaricumban volt. Ez volt a nászútjuk. Ez idő alatt Marci bácsi a Bocskay életrajz elkészítésén dolgozott, melyhez Bécsben sok segítséget és anyagot kapott, többek közt a kollégium akkori igazgatójától.

Felesége később a Baár Madas Gimnázium matematika-fizika tanára két esztendeig.

1942. június 16-án születik meg elsőszülött gyermekük Mária, majd 1943. augusztus 24-én idősebb fia Gyula (akit a család Daniként szólít) és 1946. március 18-án Kálmán.

1941-től egy évig ÁDOB fizetéssel¹¹ a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Szekfű szeminárium könyvtárosa. Azután a beregszászi gimnáziumba kap tanári kinevezést, melyet sohasem töltött be az állandóan ismétlődő katonai szolgáltatások miatt.

Rövid ideig (egy esztendeig) a Lónyay Gimnáziumban (ahol érettségizett) lesz tanár. Ezt követően a Vallás és Közoktatási Minisztérium Népművelési Osztályára kerül segédtitkárként, ahol a népfőiskolai ügyek előadója, majd onnan 1942. márciusától az akkor alakult Teleki Pál Tudományos Intézetbe hívták meg tudományos kutatói állásra. A Teleki Intézetben volt egy külön történettudományi kutatórészleg Deér József igazgatósával, akinek a helyettese Kosáry Domonkos volt.

„Ez a Teleki Pálról elnevezett tudományos intézet elsődlegesen, hivatalosan a béke előkészítésével foglalkozott. Azonban a mi feladatunkat mi úgy határoztuk meg, hogy egy új magyar történelemszemléletet kell kialakítani, amelyikben most már nemcsak elkülönítve Magyarországot nézzük, mintegy légtüres térben, hanem a magyar történelmet beágyazva a szűkebb, azután nagyobb tájnak az egészébe – tehát a szomszédos népek történetével együtt, és meg kell szüntetni azt az egyoldalúságot, hogy mindvégig történetírás járja a maga külön szemléletű útját és nem vesznek tudomást arról, hogy egy, egységesen érvényesülő fejlődésnek voltak a részesei valamennyien.”

Benda Kálmán egyik feladata az intézet francia nyelvű történeti folyóiratának, a Revue D'Histoire Comparée, az Összehasonlító Történeti Folyóirat szerkesztése.

„Arra törekedtünk, hogy ne csak a magyarok, hanem a szomszédos országok tudósai is a szerzői gárdába kerüljenek. Francia nyelvet választottunk, mert németül akkor már nem akartunk publikálni és azért mert ezen a tájon mégiscsak a francia volt a legsemmlegesebb nyelv, hiszen már akkor meglehetősen polarizálódtak a politikai és külpolitikai vélemények, ellentétek is. Azt mondhatom, hogy folyóiratunknak talán először sikerült áttörni az első világháború utáni elszigeteltséget. Ezt a folyóiratot a párizsi egyetemi nyomdával közösen adtuk ki ennek, hogy így mondjam ezáltal biztosítva volt az egész európai, sőt világtérjesztése és én úgy érzem, hogy bár az utóbbi évtizedekben erről a próbálkozásról, erről a törekvésekről kevés szó esett, azért ez mint indító erő kicsit benne van a későbbi, a 60-as, 70-es évek magyar történetírásának a szemléletében is.”

1939. szeptember 1-én kitört a második világháború. Magyarország 1941 nyarán lép be a háborúba. Miként Marci bácsi meséli két évig volt tényleges katona a fogatolt tüzérségnél, ahol bemérő kiképzést kapott. Leszerelése után rendszeresen minden évben négy-öt hónap katonai szolgálatot teljesített. Részt vett a délvidéki bevonulásban és harcokban, az erdélyi bevonulásban, és a véletlenül múltott, miként mondja, hogy nem került ki a Don mellé.

1944. nyár végén (ekkor már két gyermek apja) ismét behívták katonáskodni.

„Ekkor az erdélyi harcokban voltam az üteggel. Bizony meg kell mondanom azt, hogy nagyon szomorú körülmények között,

amennyiben mi mindnyájan tudtuk, hogy ennek a háborúnak a részünkről semmi értelme nincsen, egyszerűen csinálni kellett.”

Lejutnak Dél-Erdélybe, majd utóvéd ütegeként harcolva vonulnak vissza és vissza az ország belsejébe.

„Apahidánál négy napig tartottuk a frontot, majd Tokajnál mi voltunk az utolsó üteg, amelyik átvonult a folyón, utánunk robbantották a hidat.

... Az utolsó ütközetnél ott felejtettek nyolc tüzérezredet a Szamoson túl, 20 km helyett a végén 5–10 km-re lőttünk magunk elé. Az ágyúcsövek izzottak, a gyalogságot visszarendelték, és minket elfelejtettek. És a végén 320-ból 16-an átváztunk a Szamoson. A többi ütegnél ugyanígy összeváltak bennünket. Én lettem az ütegpárancsnok. Ezzel az üteggel voltam utóvédharcos. Ez tartott egész Mezőkövesdig, amikor látszott hogy elvágják előlünk a pesti műutat, felszorulunk a Felvidékre és ki tudja, hová jutunk. Akkor összehívtam az embereket és azt mondtam: ennek már semmi értelme nincs, aki menni akar, kap tőlem menetlevelet. Emlékszem este 8–9 körül ott maradt a négy ágyú magában, néhány horvát katonával, mert azoknak nem mertünk szólni.”

Budapestre jön és többedmagával a Teleki Intézetben bujkál a pincében. Az ostrom alatt is itt marad, miközben családját a Teleki Intézet nagyobb részével kitelepleltik a Balaton mellé. Velük csak a felszabadult városból távozva az ostrom után január-februárban találkozik ismét. Az intézet pincéjében „hamis papír-gyárat” állítanak fel, zsidóknak keresztény származást igazoló papírokat, katonai papírokat hamisítanak. A bujkálók közül (16-an voltak) többen vettek részt a munkában. Egyik társa Szávost Tamásné, de itt húzta meg magát egy francia barátja, Jean Boussaguet is.

Büszkén meséli: *„Én rajzoltam az összes pecsétet. A múltkoriban elem került egy ilyen régi irat, bizony mondom nagyon jókat készítettünk.”*

1945-ben a felszabadulásakor nagy reményekkel fog munkához. Szekfű Gyula magántanárrá „habilitálja”. Az egyetemen előadásokat tart. Ismét bekapcsolódik a közéletbe, a magyar UNESCO küldöttek egyike.

A Teleki Intézet nevét Kelet-Európai Tudományos Intézetre változtatják, mely hamarosan a magyar tudományos élet egyik központi helyszínévé válik. Deér József, a Teleki Intézet igazgatója lemondása után Kosáry Domonkos, a korábbi helyettes lesz az új igazgató és Benda Kálmán a helyettese.

Marci bácsi:

„A Teleki Intézet majd Közép-Európai Intézet vállalta az első demokratikus történelem-tankönyveknek az elkészítését. A teljes sorozatot mi készítettük el az iskolák számára.”

Megindítják Kossuth Lajos iratainak a forráskiadását. Az 1848-as centenáriusra tudományos-történelmi kiadványokat készítenek, parasztságtörténeti, társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti kutatásokat állítanak előtérbe. Nagyszabású munkákat indítanak el. Az intézet a társadalmi és közélet fontos helyszínévé válik. Az országos ünnepek itt kezdődnek, külföldi vendégeket fogadnak. A köztársaság elnöke, a politikai élet vezetői ott vannak, amikor az első könyv megjelenik. Az intézet teadélutánjai nemcsak a tudományos, hanem a kulturális életnek is fontos eseményeivé válnak. Mindebben tevélegesen nagy szerepe van Benda Kálmánnak.

1947–48-ban a változó politikai erőviszonyok következtében a rendszer szemében ő is megbízhatatlanná válik, és a feltörekvő új társaságnak, ahogyan nevezi, ő is az útjában áll. Saját „káderlapját” az új hatalom gondolkodása szerint így állítja össze:

„Megbízhatatlan származása miatt sem alkalmas arra, hogy a népi demokratikus rendszerben egy világnézeti szakmában működjön. Megbízhatatlan, mert hiszen itt is magamról beszélve a párizsi egyetemen voltam, tehát a kapitalista világ tanárai befolyásoltak és

11. ÁDOB: (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága. Kormányzati támogatás mely minimális, a létminimum alatti fizetést jelent.)

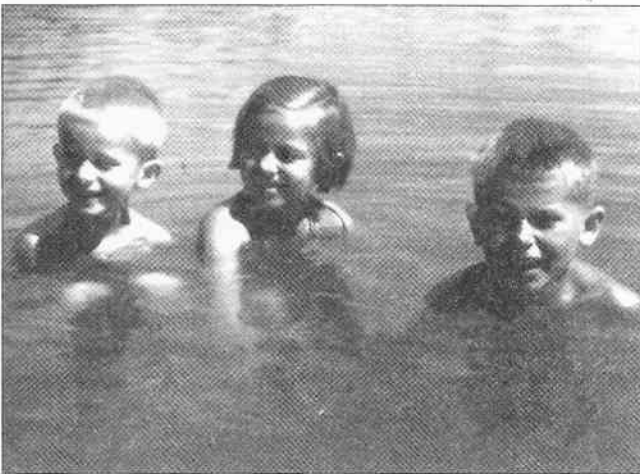
*A szolnoki tanyán
Marcí bácsi és Gyula fia
1943 Mikuláskor*

*Fürödni indul a Bodroghoz
a Benda "Banda"*

*Benda gyerekek, Ujszászi Laci
a cica és a kutyus Sárospatakon*

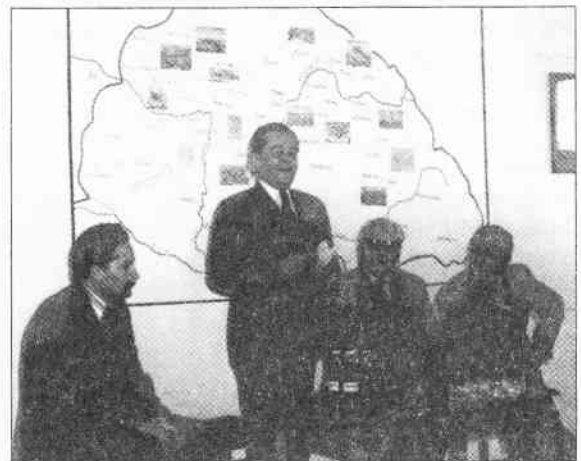
Füvés a Bodrogban

*Családi ebéd a Molnár utcában az 50-es évek elején mikor Marcí bácsi
állástalan és élelmiszerjegy és családi pótlék azoknak nem jár ahol
a családfő nincs állásban*

Előadáson 1970. szeptember 27-én történészek gyulai vándorgyűlésén.

*Ismeretterjesztő előadás
valahol Magyarországon*

rontottak meg, rossz származás, külföldi, nyugati tanulmányok, és jött egy másik, nem azt mondom másik nemzedék, de egy másik társaság, amelyik úgy érezte útjában állunk.”

1948-ban a Teleki Intézetből elbocsátották, az intézetet is átszervezték. Ettől kezdve 1949-től 1953-ig állásnélküli. Alkalmi munkákból él, fizikai, szellemi munkákból, ami adódott. Szakdolgozatokat ír vezető politikusoknak, bérbe különféle doktori disszertációkat készít, elvállal minden munkát, amivel csak hozzájárulhat családjá fenntartásához.

„Ami én kerestem, csak mellékesen és rendszertelenül érkezett. Nehéz idők voltak.” – mesélte.

Ekkor már három gyermeke van. Ezekben az években élelmiszert csak jegyre adnak és a jegy annak a családnak nem jár, ahol a családfő nincs állásban. Felesége Marika néni aki matematikát, fizikát tanított, válik a család biztos anyagi támaszává. Marci bácsi – könyvügynök és kereskedő is lesz egy időre.

„...könyvvigéc lettem. Ismertek a szakmában, sokszor hívtak házakhoz felvásárolni könyveket. Máskor vizes pincékből mentettem ki akkor értéktelennek tartott ritka könyvsorozatokat.”

Állástalan és mégis 1950-ben a Lónyay Gimnázium bezárásakor a gimnázium könyvtárát igyekszik kézikocsin menteni a Ráday Gyűjteménybe.

A politikai élet változásai következtében az állam és az egyházak szerződést kötöttek. Ekkor többek között a református egyházat kötelezték, hogy a négy püspökségi székhelyen gyűjtő levéltárakat létesítsen, a budapesti levéltár élére pedig szakembert kell állítani. Állásban lévő kollégái, barátai elérték, hogy ezt az állást Benda Kálmán tölthesse be. Fizetése ekkor már rendszeres havi 350 forint volt.

1953-tól 1957-ig négy éven át vezette a budapesti református levéltárat. Ahogy ő mondta: „Világon és szakmán kívül.”

„Bár időnként rámnýtottak egyesek, volt kollégák, vezető poszton levő történészek, akik úgy látszik szükségesnek tartották elmondani nekem, hogy nem mindennel értenek egyet, olyanokban sem, amikben ők részt vettek és amiket ők intéztek. Gondolván, hogy majd megjegyzem és egyszer ők még hasznát veszik ennek.”

Időközben 1956-ban kitört az Októberi Forradalom. (Vagy a későbbi MSZMP-s meghatározás szerint: OSE; Októberi Sajnálatos Események.)

1956-ról így emlékezik:

„1956. október 23-án ott álltam az Aponyi téren (sose bírom megjegyezni az új neveket, csak azokat használom, amelyeket fiatal koromban tanultam.) és vonult a tüntető tömeg a Bem szoborhoz, vagy jött a Bem szobortól. Mindenki tartozott valahová, és úgy éreztem, hogy én mindezen kívül vagyok és nem tartozom sehová.”

Ez idő tájt üzenetet kapott, hogy menjen be a Történettudományi Intézetbe.

„Éppen együtt ült a munkatársi gárda; forradalmi bizottságot választottak.”

Egy ismeretlen javaslatára beválasztják a forradalmi bizottságba. Így kerül vissza ismét a Történettudományi Intézetbe, mint az 56-os Forradalmi Bizottság tagja.

„A Történettudományi Intézetben nem voltak kilengések, nem távolítottak el senkit, nem voltak felelősségre senkit. Pusztán bizonyos történeti vonalakon a munkát átcsoportosították.”

1957. január elsejétől 1959-ig kinevezik az intézet igazgatóhelyettesévé.

Az igazgató Molnár Erik, a helyettesei Zsigmond László és Benda Kálmán. 1958-ban az átszervezés során mint pártonkívüli finoman felkéri a lemondásra. Ő azonnal elfogadja a helyzetet, és az intézet kutatói közé szegődik.

Egyszer anekdotázva mesélte, hogy egy külföldi lapban azt írták róla, hogy Benda Kálmán az ismert baloldali szocialista történész. Huncutkodva folytatta: „Megmutattam ezt az intézet

illetékes tényezőinek.” Mit szoltak? Kérdeztem. Nevetve mondta: „Az válaszolták erre, hogy ez nekünk nem irányadó.”

1958-tól 1983-ig, tudományos munkatárs, majd főmunkatárs.

1983-tól 1985-ig Pach Zsigmond Pál akadémikus rábeszélésére osztályvezetőséget vállal, ahogyan akkor mondták egy tervidőszakra. A Kora-újkori Osztály vezetésével bízzák meg, így is meg akarván mutatni, hogy hosszú mellőzöttsége megszűnt. Rábeszelték, elvállalta a tiszteket. 1987-től nyugalmazott tanácsadóként dolgozik az intézetben.

A 60-as évektől kezdve fokozatosan bekapcsolódik a szakmai, társadalmi és közéletbe. Egyre nagyobb lendülettel lát munkához. Előadásokat tart belföldön és külföldön, az utazási lehetőségek megnyílásával egyre többet utazik Olaszországba, Franciaországba, Németországba.

Kapcsolatokat ápol a környező országokba elcsatolt magyarság személyiségeivel, tudós társakkal, szervezettekkel. 1970-től 1989-ig Ceaușescu országlása idején Romániában nem kívánatos személy, beutazását is megtiltják.

Bár 1958 után a politikai légkör enyhül, mégis nagy fájdalom, hogy az amire fiatalságától készült, amire nevelték és képezték azt mégis elzárták előle. Évekig nem taníthatott sehol. Egyetlen egy intézmény volt, amely lehetővé tette számára a tanítást (erről mindig szeretettel, szinte hálával emlékezett). Ez a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Szegeden. Itt Nagy István a Történettudományi Tanszék vezetője 1974-től 77-ig meghívta egy külföldön tartózkodó munkatársát helyettesíteni.

Heti három órában előadásokat tartott Magyarország 1526-tól 1790-ig tartó történetéről, nappali és levelező tagozatosok számára, szemináriumokat vezetett. Hallgatói nála kollokváltak és szigorlatoztak. 1979-től a tanszék tiszteletbeli professzora.

Nagyon szerette ezt a feladatot, melyet hivatásának érzett. „Ez volt az egyetlen intézmény, mely számomra tanári munkát adott” – mondta egyszer megilletődötten.

Jó kapcsolata az iskolával és a tanszékkel mindvégig fennmaradt.

1977-ben a tanszék évkönyvében a bejegyzése így kezdődik:

„Három évi tanítás után nem búcsúzom, csak lezárom az elmúlt időszakot. Nagyon jól éreztem magam a tanszék kollegiális és baráti légkörében. Nagyon élveztem, hogy diákjaimnak a magyar történelemről beszélhettem. Egy kicsit hiányozni is fog mind a kettő. Köszönöm, hogy olyan barátilag fogadott a tanszék minden tagja...”

Halála után, 1994. szeptember 3-án a főiskolai tanács a „Magister Emeritus” címet adományozta Benda Kálmánnak.

– 1980-ban a Dunamelléki Református Egyház felkéri a Ráday Gyűjtemény igazgatására, melynek sorsát haláláig szíven viselte.¹² Könyvtár, műemléki könyvtár, levéltár és egyházi múzeum tartozik ebbe a gyűjteménybe. Legjobb tudása szerint igyekezett ezt a gyűjteményt kibontakoztatni és a kulturális életbe bekapcsolni.

„Úgy érzem, hogy ez a gyűjtemény, ahogy az egész református egyházi magyar műveltség az, szerves részét képezi múltunknak és jelenünknek is, és úgy érzem, hogy ezt ma már nemcsak én vallom, hanem a hivatalos állami politika is, amely a maga lehetőségei szerint is megad minden támogatást ennek az egyházi gyűjteménynek.”

Kevesen tudják, hogy a Ráday Gyűjteményt úgy igazgatta és gondozta, hogy ezért nem várt és nem vett fel fizetséget.

Emberi tartására jellemző, hogy ő aki a Horthy korszakban részt vesz az ún. népi mozgalomban, munkálkodásával hozzájárul a társadalmi-politikai élet pezsdítéséhez, az ostrom alatt élete kockáztatásával hamis papírokat gyárt társaival, és ezzel ki tudja hány üldözött és bujkáló életét menti meg, azokban az időkben amikor (jól emlékszünk erre) valós vagy kitalált

12. 1980. január 14-től másodállásban igazgatja a Ráday Gyűjteményt. Megállapított fizetése havi 2900 Ft. (Nem veszi fel!)

*Ismeretterjesztő előadást tart Kaposváron
1980. novemberében.*

*Magyar Szlovák Történeész Vegyes Bizottság
Körmöcbánya főterén 1977. június*

*Marci bácsi köszöntése a Ráday Gyűjteményben a
80. születésnapján*

*Göncruszán
1977. július 16-án*

Előadást tart

*A Bocskai könyv második kiadását
itt kapta kézhez*

*Előadás közben
Sajólad 1984.*

*Beszélgetés a buszon
egy kirándulásról hazatérőben*

*Glatz Ferenc mikrofonja
előtt 70. születésnapján. Az MTV csak 1993-ban
sugározhatta a portréfilmet, 75. születésnapján.
A nyolcvanadik születésnapját elfelejtették!*

ügynevezett partizán-ellenálló múlttal karriert építettek és anyagi, egzisztenciális előnyöket gyűjtögettek nem kevesen, ő az állástalan, mellőzött időkben sem csatlakozott az effélékhez, hanem becsületébe a hitébe és a tudásába kapaszkodott.

Pártpolitikával sohasem foglalkozott, politikai karriert sosem kívánt magának. Mindezt megvetette.

Az élete során voltak igen nehéz időszakok, mint amikor pl. nem kapott állást évekig. Mégis reá jellemző, hogy amikor módja lett volna kárpótlást kérni vagy kapni, a kisujját sem mozdította.

Sőt egyszer viccesen mesélte, hogy egy ismerőse kárpótlást kért, sőt kérvényezte úgymond a rehabilitálását, amiért egyszer az 50-es évek végén fél évig nem taníthatott az egyetemen.

Talán ezért is megbecsülték őt.

Számára a politika nem jelentett hatalmi törekvéseket, pozíciók, címek megszerzését. Ezekre „fűtült”.

Például kezdetről részt vett Lakitelken az MDF formálódásánál, míg az szellemi mozgalom volt, de amint ez a hatalmi pozíciókért meginduló kisstílusú harc eszközévé vált, elmaradott onnan, nem akart hivatalt, nem akart állami pozíciót, ebben már nem kívánt részt venni.

Nem akart pártoskodni és pusztá „nyájszellemből” szembefordulni más meggyőződésű, de szintén népünk és közösségünk boldogulásán fáradozó ismerősökkel vagy ismeretlenekkel.

Amikor politikai vagy más kicsinyes okból (?) is erősen támadták a Soros Alapítványt, kuratóriumi tisztséget vállalt, hogy legjobb lelkiismerete szerint segítségére legyen az alapítványhoz pályázóknak.

Meggyőződését, álláspontját ha nem is ezt várták tőle, sosem rettent meg bárkivel szemben számítás vagy félelem nélkül nyíltan képviselni.

Egyszer felhívta őt Antall József miniszterelnök, mesélte, miután aláírta a Demokratikus Chartát (Ez a dokumentum valahogy nem volt szimpatikus Antall József számára, egyes munkatársaitól is megvált akik aláírták ezt). A miniszterelnök megkérdezte tőle, miért tette, úgy mondta ő az egyetlen, úgy is mint olyan személy, akivel a kezdetektől Lakitelken együtt voltak, akitől meg akarja kérdezni, miért érezte szükségesnek ezt aláírni. Marci bácsi így mesélte:

„Nem akartam neki mondani, hogy a kezdetekben vele ugyan nemigen találkoztam, hiszen akkor ő még nem volt ott, csak később kapcsolódott be, de elmondtam neki, azért írtam alá, mert egyetérték vele és az emberek közül, a mindennapi életben nem minden úgy látszik, ahogy ezt a kormány, a vezetés gondolja vagy értelmezi, és erre oda kell figyelni.” Mi volt Antall válasza – kérdeztem?

„Semmi. Megköszönte, és udvariasan elbúcsúzott” mondta Marci bácsi és mosolygott.

Ez is talán azt a vonását tárja fel, melyet Glatz Ferenc Marci bácsi ravatalánál egy másik politikai ízű esemény kapcsán így idézett Benda Kálmántól: *„Nem kell megijedni.”*

Ahogy Glatz mondja: értelmiségi bátorságára jellemző, hogy ő aki semmi politikai háterszággal nem rendelkezett, ő volt az egyik aki kiállt a politika hatalmaskodóival szemben. (Nehezebb időkben, a diktatúra idején is.)

1958 után kibontakozik Benda Kálmán sokak által ismert másik munkássága az ismeretterjesztésben, az oktatásban, rádióműsoraiban, a tudományos ismeretterjesztő előadásokon.

Szívvél-lélekkel járta a vidékét, készítette a műsorait és számos előadást tartott.

„Mindig nagyon szerettem foglalkozni tanulókkal, olyanokkal, akik a magyar történelem iránt érdeklődtek. Erre hosszú ideig csak a TIT keretében adódott lehetőségem, ez is persze 1958 után. Valóban szívvel-lélekkel végeztem ezt a munkát, jártam vidékre, számos helyen tartottam népszerűsítő előadást. A rádió később jött, de azután azt is nagyon megszerettem.”

Nyitottság jellemezte a történeti szakmában is. A rádió műsoraiban nem egyszer olyan kérdéseket világított meg, melyre a történészek „hivatásteli öntudattal” csak legyintettek, hogy tévhitek, babonások. Számos esetben vállalta (nem minden kritika nélkül) egyes történész kollégái nemtetszése ellenére, hogy történészi véleményt, előszót, ajánlást, vagy méltatást ír a történész szakma által kevésbé becsült más szakterületű személyek történeti tárgyú könyveikhez, műveikhez.

Egyes kollégái, a szakma ódzkodása és idegenkedése ellenére bizonyos történelmi személyek, mint pl. Martinovics Ignác, a Rab Ráby vagy Bocskai István, Báthory Erzsébet, Báthory Zsigmond jellemének jobb megismeréséhez, kutatásaival párhuzamosan igénybe vette a tudománytalan sarlatánságnak tartott grafológiát is. Eredeti iratokat biztosított tanulmányozásra egy grafológusnak, Rákosné Ács Klárának (Vallanak a betűk, Magvető 1985), akinek megállapításait az egyes személyek jellemére, érzelmi motivációira az életrajzi-történeti forrásokban is ellenőrizt, és ha megállta a helyét a szigorú kritikával szemben, nem habozott felhasználni azt.

Azt mondotta ezek a megállapítások segítették őt az egyes személyek jellemének, a cselekedetek kiváltó okainak, döntéseiket befolyásoló lelkivilágának, indítékainak érzelmi motivációinak pontosabb megismeréséhez.

Tudományos kutatóként elvégez számos olyan kevés dicsőséggel kecsegtető, de mégis az alapos munkához, a szakma számára is fontos feladatot, melyet bizony sokan inkább elkerültek. Forrásokat közöl, kutatási hézagokat igyekszik pótolni, forráskiadási szabályzatot állít össze, kronológiát szerkeszt és még sorolhatnám. Tanított sokakat, – nem akart bombasztikus dolgokat csinálni, inkább alaposabban akart megvalósítani mindent, amihez csak fogott.

Az elkészült számos munka bizonyítja rendszerező, fáradhatatlan munkálkodását. Tervezte a Románok Története című átfogó mű szerkesztését és elkészítését is, mely egyes részleteiben elkészült és meg is jelent különböző címeken, de a koraközépkori szakértő Makkai László elhunytja miatt nem állhatott össze egységes művé.

Érdekességként mesélte a Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár megjelenése után, hogy amikor kutatni kezdte ezt a kérdést, az Akadémián közölték vele, hogy erről hivatalosan nem kívánnak tudni, majd bizonyos idő elteltével utazásokkal, kiküldetésekkel segítettek, még mindig nem a téma kutatását; és végül a munka előrehaladtával, az ún. tudomány-politika módosulása után, nem sokkal a könyv megjelenése előtt, a témát bevették az Akadémia kutatási tervei közé. A moldvai csángó magyarok történeti dokumentumainak kutatása során eljutott a vatikáni Szent Kongregáció titkos levéltárába is Rómában. *„Itt megadatott nekem – anekdotázott egyszer – hogy Rómában megszállva a magyar katolikus misszióban kaptam szállást, és református létemre az esztergomi bíboros érsek ágyában alhattam”.*

„Mi készítetett engem arra, hogy a csángók történetét kutassam?

10 évvel ezelőtt kezdtem foglalkozni a moldvai magyarok kultúrájával. Érdekelt az a kérdés, hogy ez a magyarságból kiszakadt töredék a teljesen idegen környezetben hogyan tudta megőrizni vallását, nyelvét, hagyományait, egyszóval: magyarságát.”

Munkássága során nem ragaszkodott a tudomány megcsontosodott dogmáihoz: kész volt az új ismeretek vagy megközelítések segítségével átvizsgálni és újra mérlegelni az egyes kérdéseket. Nyitott volt az új felvetések iránt, nem béklyózták előítéletek, a szakmai szempontokat, mindenekelőtt a „rációt” azonban erősen méltányolta.

Egyszer mesélte a 90-es évek elején, hogy Párizsban tudós társaságban francia történészekkel beszélgetett, akik arról voltak meggyőződve, és erről próbálták őt is meggyőzni, hogy a

*Társaságunk elnöke és tiszteletbeli tagja
László Gyula egy közös előadóiúton*

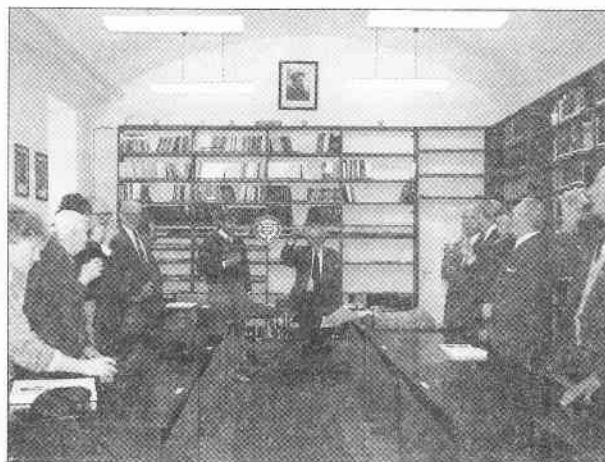
*Közgyűlésünk
a Budavári Palotában
a Királypincében 1989-ben*

*Közgyűlésünk
a Ráday Kollégium
dísztermében 1990.*

*Közgyűlésünk
a Ráday Gyűjtemény
olvasótermében 1991-ben*

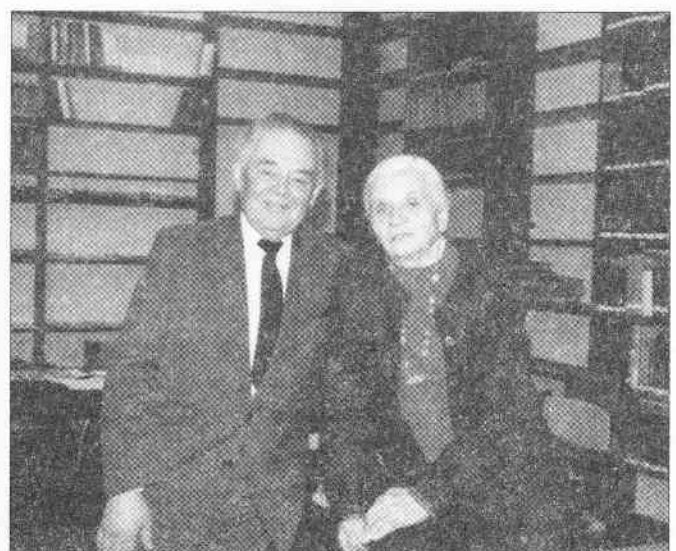
*Elnökünk köszöntése a
80. születésnapján a közgyűlésünkön*

*Közgyűlésünk
1992-ben*

Marci bácsi és Marika néni 1993 karácsonyán

*Marci bácsi és Marika néni 1993 november 27-én
közgyűlésünk után 80. születésnapján
a Ráday Gyűjtemény olvasótermében*

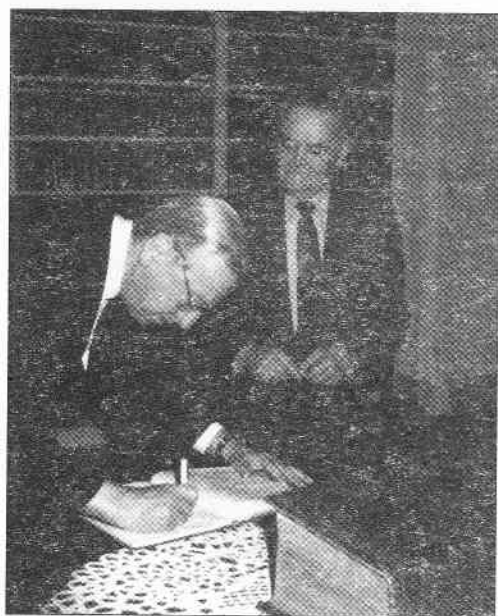
A Comeniusz emlékérem átvétele Sárospatakon

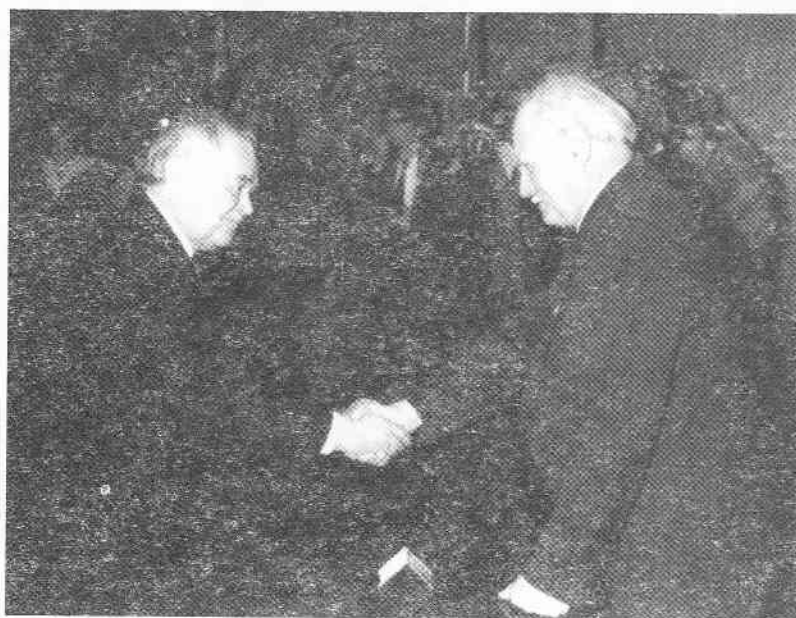
Érettségi találkozón 1992-ben Borzsák Istvánnal

Az MTA főtitkára Pataki József 1991-ben átadja a rendes tagságáról szóló oklevelet.

A Johanita lovagrend látogatása a Ráday Gyűjteményben

Széchenyi Díj átvétele Göncz Árpádtól 1992-ben

magyarság eredetkutatásában a Kínai térség és Ujguria felé kellene a kutatásokat felerősíteni. Ahogy mesélte számukra ez teljesen egyértelmű volt. „Nem akartam említeni nekik – mondtam – hogy nálunk otthon ennek a kérdésnek a komoly felemlítése is valóságos szentségtörés számba megy.”

Mikor ideiglenesen elvállalta a Károly Gáspár Református Egyetem rektori tisztét, önálló japán tanszéket kívánt alapítani a japán nyelvtanár-képzés elősegítésére, mondván: „Nem engedhetjük meg, hogy e sok milliós országnak, mely vezető gazdasági hatalom, a nyelvét, a kultúráját ne oktassák nálunk önálló tanszéken és ne legyenek képzett nyelvtanáraink.”

Elő kívánta segíteni a japán-magyar eredetkutatást is.

Ahogy mondotta: „...derüljön ki, hogy nincs rokon kapcsolat közöttünk, de az mégis tarthatatlan, hogy ennek a kérdésnek a felvetéséről még csak beszélni sem lehet.”

Saját törekvéseit és hivatását így foglalta össze:

„Mindig is azt vallottam, az a történész, aki csak önmaga vagy néhány szakember számára kutat és ír, az nem teljesíti a feladatát, hiszen igenis arra van szükségünk, hogy népünk minél nagyobb rétegének adjunk történelmi látást, felvilágosítást, és mivel a ma problémáit is csak az tudja helyesen megítélni, aki tudja, hogy a múltból hogyan és honnan jutottunk el oda, ahol vagyunk, és a jövőt is csak az tudja helyesen tervezni, aki látja az egész történelmi nagyobb vonalat.

Én mindig azt vallottam, hogy igenis szükséges minél szélesebb rétegeknek történelmi műveltséget és látást adni. A magam részéről ennek igyekeztem eleget tenni.”

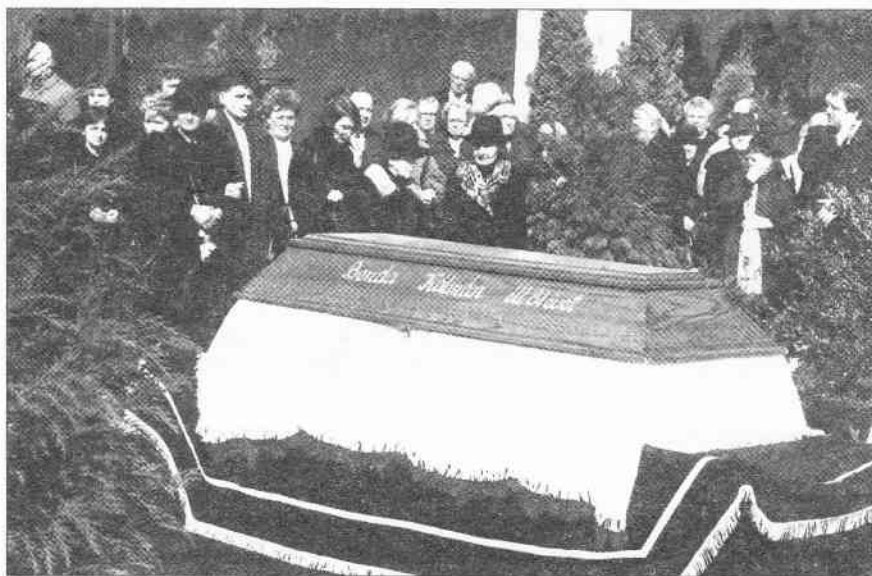
A test elhantolásakor búcsúzni szoktak az embertől, én azonban nem tudok búcsúzni, elválni mindattól amit Benda Kálmán jelent.

Számomra, és talán nem túlzok, sokak számára nem halt meg, most is itt van közöttünk, éppen csak előadást tart máshol, valahol másoknak. Mondhatom-e az ő szavaival: „Nem búcsúzom” – megtoldva a gondolatát – Emlékezem.

Hiszen ha gondolatai, törekvései itt vannak velünk, azt gondolom, Ő is itt marad velünk, hiszen ha teste el is porlad, a munkája, az élete, a keze nyoma nem válik semmivé, mindez a halhatatlanok közé emeli Benda Kálmánt.

Társaságunk törekvéseihez híven tiszteleghetnénk-e méltóan elnökünk előtt, mint a fennmaradt egyik legrégebb nyelvemlékünkkel: a Halotti Beszéd gondolataival – mai magyar nyelven –, mellyel talán egykoron népünk más személyiségeit (államférfiút, tudósait, papjait, polgárait) – az Árpádok és követőik által századokon át megőrzött és gazdagított hagyományaink védelmezőit tisztelték meg és kísérték a test nyughelyére.

✎ Bóta László

Benda Kálmán ravatala

Társaságunk koszorúja

Elnökünkkel eltemetett bronz függő egyik oldala

Sírhantja a Farkasréti temetőben

Bronz függő másik oldala a Kiskunfélegyházi tarsolylemez díszítvényeivel